

Андрија Јовановић*

<https://orcid.org/0000-0001-9756-1100>

Институт за европске студије

Београд, Србија

<https://doi.org/10.18485/sres.2023.2.2.4>

УДК 338.2:665.612(4:470)(049.32)

Приказ књије

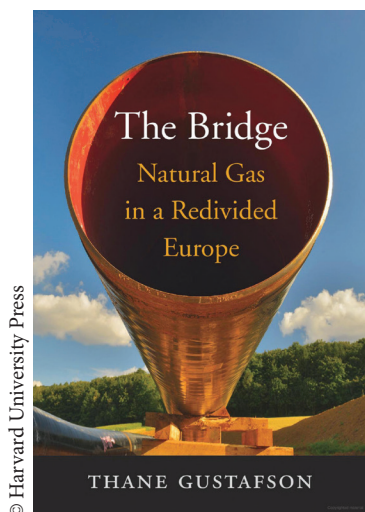
Примљен: 31.7.2023

Прихваћен: 8.9.2023.

МОСТ:

ПРИРОДНИ ГАС У ПОНОВНО ПОДЕЉЕНОЈ ЕВРОПИ

Аутор: Тејн Густафсон (Thane Gustafson)

Thane Gustafson, **THE BRIDGE: NATURAL GAS IN A REDIVIDED EUROPE**, Cambridge, MA: Harvard University Press, 2020. ISBN 9780674987951

Тејн Густафсон, амерички политиколог, професор политичких наука на Универзитету Џорџтаун у Вашингтону и стручњак за политичку историју Русије и бившег Совјетског Савеза, аутор је књиге *Мосџ: Природни гас у поновно подељеној Европи*, у којој анализира трговину природним гасом између Русије и Европске уније у околностима нових подела на европском континенту. Може се рећи да ова књига представља извесни наставак његовог ранијег дела *Криза изобиља: Совјетска енергетска политика под Брежњевим и Горбачовим* (1989), на који се чекало тридесет једну годину. Поред ових радова, Густафсон је аутор и других значајних књига из области руских студија: *Киниализам у руском стилу* (1999), *Точак среће: Борба за нафту и моћ у Русији* (2012), *Климај: Русија и доба климатских промена* (2021).

Књига се састоји из увода, тринаест тематских поглавља и закључка. У њима аутор тежи томе да прикаже историјат руске и европске

* andrjkjov@gmail.com

гасне индустрије, односно руско-европске трговине природним гасом, издвајајући притом три главне теме истраживања: настанак и развој совјетске, а затим и руске гасне политике, еволуцију Европске уније под утицајем неолибералних економских идеја од осамдесетих година наовамо, те нову кризу која је наступила на европском континенту, а чије узроке аутор смешта на простор Украјине и Немачке. На крају, аутор тежи томе да, анализом ових комплексних, вишедценијских процеса, дође до одговора на питање на који начин је, упркос политичким променама и заостравању геополитичког конфликта на релацији Русија – Европска Унија, трговина природним гасом опстала, трудећи се да притом да и прогнозу неизвесне будућности ових односа.

У уводном делу аутор поставља основу хипотезу истраживања – тридесет година након пада Берлинског зида дошло је до нове поделе Европе и нових тензија на релацији Исток–Запад, због чега су визије из деведесетих година о интеграцији Русије у европску економију мирним партнерством са уједињеном Европом нагло нестале. У том тридесетогодишњем процесу природни гас имао је испрва централно место у повезивању Русије и остатка Европе. Међутим, аутор уочава четири темељна процеса, који су утицали и још увек утичу на драстичну промену улоге природног гаса у руско-европским односима. Ти процеси подразумевају распад Совјетског Савеза, јачање и ширење Европске уније, обнову јаке руске државе под Владимиром Путином ради обнове руске сфере утицаја на постсовјетском простору и појаву зелене идеологије као моћне политичке струје, пре свега у Немачкој. Све ове процесе аутор смешта у посебан геополитички контекст, који се јавља од средине двехиљадитих година, а који подразумева судар геополитичких интереса Руске Федерације и Европске уније на постсовјетском простору. У оквиру ових процеса природни гас од некадашњег заједничког интереса и фактора стабилности постаје предмет сукоба. Ипак, аутор на крају ове контекстуализације истраживања пророчки упозорава да се мирна и стабилна Европа не може поново изградити тенковима, претњама и санкцијама, већ потрагом за заједничким интересима, пре свега економским.

Прво тематско поглавље носи назив *Два јасна свећа* и у њему се аутор осврће на развој европске гасне индустрије у периоду од завршетка Другог светског рата до осамдесетих година. Аутор у првом делу приказује развој гасне индустрије у Западној Европи, посебно се осврћући на холандски случај и стварање тзв. гронингенског модела, који је деценијама служио као образац за закључивање уговора о трговини природним гасом, те образац регулисања односа између приватних компанија и државних органа у погледу контроле, производње, дистрибуције и продаје природног гаса. У другом делу поглавља акценат је на развоју индустрије природног гаса у Совјетском

Савезу. У овој историјској реконструкцији аутор доказује да су од настанка индустрије природног гаса постојале битне разлике са обе стране Берлинског зида, односно да су постојала „два гасна света”, а те разлике ће у каснијим деценијама наставити да се манифестују у конфликтима током руско-европске трговине природним гасом.

У фокусу другог поглавља *Почетак гасног москвa* налази се почетак трговине природним гасом између Совјетског Савеза и Аустрије и СР Немачке, који је означен као преломни тренутак за успостављање сарадње. Поред кратке предисторије ових преговора, аутор даје и кратак преглед развоја западносибирских налазишта природног гаса, као и спровођења новог спољнополитичког курса у СР Немачкој, односно *Остийолиитиике* канцелара Вилија Бранта, наводећи да је она била врховни политички оквир за успостављање „гасног моста”, те да је то остала и након уједињења Немачке и распада Совјетског Савеза.

Треће поглавље *Од оитиимизма до анксиозности* приказује кризу „угљоводоничног” или индустријског друштва изазвану нафтним ударима из периода 1973–1974, односно 1979. године, са фокусом на „револуционарне” економске и политичке промене, које ће се догодити у овом периоду. У оквиру тога аутор посебно место придаје процесу преласка на нуклеарну енергију, затим порасту антинуклеарних снага у Француској и Немачкој, као и њиховом везивању за еколошки покрет. Аутор упоређује и развој нуклеарне енергије у Француској и Немачкој. Анализирајући разлоге који су довели до одустајања од ових пројеката у Немачкој, аутор закључује да је тиме дошло до стварања енергетског вакуума, који до тренутка писања књиге није у потпуности попуњен. У позадини ових процеса аутор анализира пораст употребе природног гаса, закључујући да је он, услед нафтних криза, настао пробој у енергетску структуру европских држава.

Четврто поглавље носи назив *Норвешка и усјон Северног мора* и даје хронолошки приказ развоја норвешке индустрије природног гаса на територији Северног мора. Аутор норвешки успех приписује посебној комбинацији државног социјализма и приватног сектора, уз значајан експертски допринос великих интернационалних компанија. Поред тога, аутор даје и кратко поређење совјетске и норвешке индустрије природног гаса, извлачећи и паралеле са данашњом Русијом. Општи закључак је да је норвешки систем државног капитализма био успешнији од руског, али да Русија, са друге стране, има предности, пре свега, јер поседује већ развијене сибирске резерве и прелази на европски извозни модел. Норвешка пак мора да се окрене истраживањима у неприступачном Баренцовом мору у тренутку када јача зелени покрет и расту поделе у друштву.

У петом поглављу *Совјетски гас – Последње УРА* аутор даје преглед развоја совјетске гасне индустрије током седамдесетих и осамдесетих година, анализирајући притом институционални развој, као и односе између највиших совјетских руководилаца, који су обликовали економску политику државе. Посебан акценат аутор ставља на однос Леонида Брежњева и Алексеја Косигина, као и министра гасне индустрије Алексеја Кортунова, са остатком совјетског руководства. Аутор тежи томе да утврди спољне и унутрашње факторе, који су утицали на то да природни гас дође у центар совјетске економске политике почетком осамдесетих година, створивши од њега последњи успешан индустријски подухват.

Од шестог поглавља, које носи назив *Прелазећи канал – неолиберална илима стиге у Брисел*, аутор завршава део који се односи на историјски развој индустрије природног гаса и почиње анализу утицаја „неолибералне револуције” на промене у европској економији. Наиме, аутор у овом поглављу жели да анализира преношење неолибералних економских идеја, почев од англо-америчког економско-политичког простора, преко Брисела, па до целог европског континента. Ову промену аутор смешта у период новог евроентузијазама, раста федералистичких идеја о политичкој унији и формирања јединственог европског тржишта. Као кључне преноснике ових идеја Густафсон означава британске бирократе и посланике, који су радом и утицајем на институције Европске економске заједнице, а касније и Европске уније, пре свега Европске комисије, суштински утицали на стварање јединственог европског тржишта заснованог на неолибералним принципима конкуренције.

Седмо поглавље носи назив *Брисел – мари ка тржишту* и у њему аутор наставља да анализира спровођење неолибералних идеја стварањем јединственог европског тржишта, са посебним освртом на делатност Европске комисије и покушај да се ове идеје имплементирају у европско тржиште природног гаса. У овој анализи аутор објашњава деловање кључних европских институција и личности које су тежиле да посредством бриселских органа либерализују гасно тржиште Европске уније, али и деловање држава чланица и националних индустрија, које су током деведесетих и две хиљадитих година успешно одолевале овим тежњама. Аутор приказује сукоб два принципа у гасној индустрији – традиционалног, који се заснивао на Гронингеном моделу дугорочних уговора и унапред одређених цена, и новог неолибералног принципа, који је уводио елементе отвореног и диверсификованог тржишта. На крају, аутор даје и кратак приказ појаве неолибералних идеја у Русији да би анализирао њихово пресликавање на реформисани Газпром.

Осмо поглавље *Бишка за Немачку* посвећено је процесима либерализације гасног тржишта у Немачкој. Аутор најпре истиче значај Немачке као

највећег потрошача и проводника увезеног природног гаса, што само рефлектује њен економски значај за целокупну Европу. Услед тога, она је била главно поприште сукоба у вези са увођењем нових модела регулације и пословања, које је промовисала Европска комисија. У том контексту, аутор даје приказ „традиционалног” устројства немачке гасне индустрије, као и првог повезивања са руским Газпромом, наглашавајући да су руско-немачки односи кључни за стабилност „гасног моста” између Европе и Русије. На крају, аутор закључује да је „битка” коју је Европска комисија водила у Немачкој добијена, те да је немачко гасно тржиште до 2010. године у потпуности либерализовано. Ипак, аутор додаје и то да се ова „битка” из Немачке све више шири ка истоку Европе услед пријема нових држава, али да у том случају Русија не може да буде неми посматрач као у случају Немачке.

У деветом поглављу *Газпромом њреживљава и њролази некажњено* Густафсон приказује трансформацију совјетског Министарства за гасну индустрију у највећу руску енергетску компанију Газпром. Ова анализа обухвата период од 1989. године до доласка Владимира Путина на власт и у њој се детаљно приказују устројство нове компаније, односи са државним апаратом, борба за очување монопола у гасној индустрији, као и портрети људи који су то омогућили. Аутор поглавље закључује запажањем да је током деведесетих година Русија била заузета изградњом нове, постсовјетске економије, коју је темељила на природном гасу, док су, са друге стране, европске државе радиле на либерализацији гасне индустрије. Управо дубоке разлике настале у овом периоду представљаће један од узрока будућег конфликта.

Десетим поглављем – *Газпромом њог њриџиском*, наставља се анализа руске индустрије природног гаса на примеру Газпрома, у периоду од 2000. године. Тачније, аутор анализира главне процесе, који су захватили Газпром под руководством Алексеја Милера, а услед тежњи Владимира Путина да рецентрализује гасног гиганта. Поред тога, аутор учова три главна изазова за Газпром, а то су освајање нових гасних налазишта у јамалско–ненетској области, утицај који има либерализација гасне индустрије у Европи, као и развој индустрије течног гаса и гаса из шкриљаца. У овој анализи аутор објашњава различите приступе који постоје у оквиру Газпрома, поделивши их најуопштеније на традиционалну и прогресивну струју. На крају, аутор још једном као највећи изазов наглашава индустрију течног гаса и револуцију шкриљаца у Сједињеним Државама, закључујући да ће будућност „гасног моста” у великој мери зависити од конфликта између руског „цевоводног” гаса и америчког течног гаса.

Од једанаестог поглавља, које носи назив *Русија и Украјина – сукоб и сарадња*, Густафсон почиње да се бави простором Украјине и Немачке, које је, као што је речено, окарактерисао као кључне за опстанак „гасног моста”. У

овом поглављу аутор покушава да анализира укупност руско-украјинских односа у области природног гаса, почев од распада Совјетског Савеза, па све до 2019. године. Овај тридесетогодишњи период аутор хронолошки дели у три целине, анализирајући кључне процесе који су обликовали ове односе. Ти процеси обухватају прелазак са бартер аранжмана на комерцијалне принципе у трговини природним гасом; смањење руских резерви природног гаса услед потрошње совјетске „заоставштине”, али и поновни успон руске гасне индустрије током друге половине двехиљадитих; руску тежњу да се одустане од субвенционисаних цена у Украјини и да се гас продаје по ценама које важе и у другим европским државама; кварење политичких односа услед тежње Руске Федерације да ојача своју интересну сферу на постсовјетском простору; започињање процеса либерализације гасног тржишта у Украјини и, на крају, тежњу Руске Федерације да изградњом нових гасовода заобиђе транзит кроз Украјину. Приказујући ове процесе, аутор анализира све проблеме који су током више деценија обликовали комплексне односе две државе. Аутор се посебно осврће на геополитичке потресе око Крима и истока Украјине. Они су створили политичко непријатељство, које сада обликује односе две државе, а самим тим и будућност „гасног моста”.

У дванаестом поглављу *Руско-немачки јасни односи* аутор приказује развој односа две државе у периоду од распада Совјетског Савеза и уједињења Немачке до 2019. године. Он овај тридесетогодишњи период дели на две етапе – прву од почетка деведесетих до 2005. године и другу етапу од 2005. до тренутка писања књиге. Анализу првог периода аутор закључује констатацијом да у њему *Осјийолићика* још увек представља платформу на основу које се закључују политичко-економски договори, док односе Русије и Немачке карактерише као стратешко партнерство. То стратешко партнерство преноси се и на гасну сарадњу, а најбоље се огледа у процесима уласка Газпрома на немачко гасно тржиште, као и у великим немачким инвестицијама у руску индустрију природног гаса. Други период пак одликује промена у односима настала услед низа геополитичких и економских фактора. Као главне факторе аутор означава еволуцију руске спољне политике и ширење интересне сфере на постсовјетском простору, ширење Европске уније на исток Европе, а заједно са тим и ширење неолибералног тржишног модела. Ти процеси уводе нову економску и геополитичку парадигму у руско-немачке гасне односе, па *Осјийолићика* више није темељна платформа, већ политички терет, док Брисел почиње да се, поред Берлина, намеће као битан фактор у економским односима са Русијом. Аутор ове процесе осликава на примеру договора везаних за изградњу и пуштање у погон гасовода Северни ток II, о ком у тренутку писања књиге још није постигнут коначни договор. На крају, аутор најављује даљи раст безбедносних питања у вези са руско-

-немачком сарадњом у области природног гаса, као и то да остаје да се види да ли ће превладати геополитички или комерцијални принцип у односима две државе, закључујући да је полуга одлучивања и даље у немачким рукама.

Последње тематско поглавље носи назив *Зайочейа борба, избејнуџ раџи* и у њему се аутор кратко осврће на истрагу коју Генерални директорат за конкуренцију Европске комисије води против Газпрома од 2011. године услед непоштовања прописа о заштити конкуренције на простору источноевропских држава. Густафсон наводи да је ова истрага кулминација тежњи из осамдесетих година да се створи јединствено европско енергетско тржиште на основу неолибералних закона конкуренције, које се сада шири и на источноевропске државе. Међутим, на крају закључује да је од 2015. године Газпром показао невероватну дозу флексибилности, која је довела до постизања договора са Генералним директоратом током 2018. године. Овај договор аутора у тренутку писања књиге охрабрује и сматра да је могућ дијалог о гасу између Европске уније и Русије, те да је „гасни мост” успео да одоли свим изазовима.

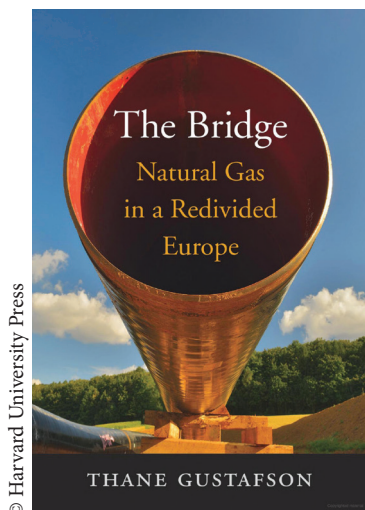
На почетку закључног поглавља *Закључак – Будућности гасној мосџа* аутор даје кратак преглед целокупног истраживања. Сумирајући раније донесене закључке, Густафсон закључује да је „гасни мост” током времена успео да издржи све изазове, али уједно поставља и питање да ли ће успети да преживи нове. Аутор даје две могућности, базирајући их на заједничком економском интересу европских држава, геополитичком конфликту, руској извозној стратегији, украјинском транзиту, као и на све већој популарности зелених идеологија. Ипак, у оба случаја аутор веома оптимистично предвиђа опстанак „гасног моста”, док као најнегативнију последицу ових фактора види смањење трговине. На крају закључује да је, упркос многим променама и заостравању геополитичког конфликта између Русије и остатка Европе, трговина гасом опстала, односно да је „гасни мост” преживео као заједнички интерес, који је издржао тест времена успешно се прилагођавајући политичким, идеолошким и економским променама.

На крају се поставља питање колика је научна вредност Густафсоновог дела. Наиме, књига *Мосџ – Природни гас у њоновно њодељеној Евроџи* представља свеобухватну хронику и анализу руско-европске гасне сарадње, почев од краја шездесетих и закључивања првих уговора између Совјетског Савеза и западноевропских држава. Када се у обзир узме обим ове сарадње, може се закључити да је у хладноратовском периоду она представљала својеврстан вид интеграције европског континента насупрот политичко-идеолошкој подели, која је одликовала хладноратовски поредак. Из тог разлога Густафсоново дело представља незаобилазну литературу за све истраживаче који желе да се баве енергетском историјом Европе. Са друге стране, остаје велико питање колика је научна вредност овог дела када је реч о истраживању

савремених енергетских односа у Европи, посебно ако се у обзир узме то да, услед рата у Украјини, велики број Густафсонових предвиђања није остварен. Наиме, *Мосџ* и у том контексту представља веома значајан допринос истраживању савремених енергетских и геополитичких процеса, јер на почетку даје детаљну анализу главних токова у руској и европској гасној политици током протеклих двадесет година, дефинишући притом кључне разлике и уочавајући могуће узроке сукоба који услед њих настају. На основу тога може се закључити да *Мосџ* представља и незаобилазну основу за будућа истраживања у области савремене европске енергетске политике и сарадње.

Andrija Jovanović*
Institute of European Studies,
Belgrade, Serbia

THE BRIDGE: NATURAL GAS IN A REDIVIDED EUROPE **Author: Thane Gustafson**

Thane Gustafson, THE BRIDGE: NATURAL GAS IN A REDIVIDED EUROPE, Cambridge, MA: Harvard University Press, 2020. ISBN 9780674987951

Thane Gustafson, an American political scientist and professor of political science at Georgetown University in Washington, D.C., United States, who specializes in the political history of Russia and the former Soviet Union, has recently published *The Bridge: Natural Gas in a Redivided Europe*, in which he analyzes the trade of natural gas between Russia and the European Union in the backdrop of new divisions on the European continent. This book can be seen as a sequel to his earlier work *Crisis amid Plenty: The Politics of Soviet Energy under Brezhnev and Gorbachev* (1989), which took thirty-one years to come to fruition. Besides these works, Gustafson has written other notable books in the field of Russian studies: *Capitalism Russian-Style* (1999), *Wheel of Fortune: The Battle for Oil and Power in Russia* (2012), *Klimat: Russia in the Age of Climate Change* (2021).

The book includes an introduction, thirteen thematic chapters, and a conclusion, in which the author seeks to present the history of the Russian and European gas industry, focusing on the Russian-European trade in natural gas. The analysis highlights three main research themes: the origin and development of Soviet and later Russian gas policies, the evolution of the European

* andrkjov@gmail.com

Union under the influence of neoliberal economic ideas since the 1980s, and the new crisis that emerged on the European continent, with its roots traced to Ukraine and Germany. Ultimately, the author aims to analyze these complex, decades-long processes to answer the question of how the trade in natural gas has persisted despite political changes and the deepening geopolitical conflict between Russia and the European Union. Additionally, he also attempts to predict the uncertain future of these relations.

In the Introduction, Gustafson explains the fundamental premise of the book: thirty years after the fall of the Berlin Wall, Europe experienced a new division and fresh tensions in the East-West relationship, abruptly dispelling hopes from the 1990s about integrating Russia into the European economy through a peaceful partnership with a united Europe. Throughout this thirty-year process, natural gas initially held a central role in connecting Russia and the rest of Europe. However, the author identifies four fundamental processes that have influenced, and continue to influence, a drastic change in the role of natural gas in Russian-European relations. These processes include the collapse of the Soviet Union, the strengthening and expansion of the European Union, the resurgence of a powerful Russian state under Vladimir Putin with the aim of restoring Russia's sphere of influence in the post-Soviet space, and the emergence of green ideology as a potent political force, particularly in Germany. The author places all of these processes in a specific geopolitical context that has emerged since the mid-2000s: the collision of the geopolitical interests of the Russian Federation and the European Union in the post-Soviet area. Within these processes, natural gas, which was once a shared interest and a factor of stability, has become a point of contention. However, Gustafson prophetically warns at the end of this contextualization of his research that a peaceful and stable Europe cannot be rebuilt with tanks, threats, and sanctions, but rather through the pursuit of common interests, primarily economic ones.

Chapter 1, titled *Two Worlds of Gas*, provides an overview of the development of the European gas industry from the end of World War II to the 1980s. In the first part of the chapter, Gustafson discusses the development of the gas industry in Western Europe, with a particular focus on the Dutch case and the creation of the so-called Groningen Model. This model served for decades as a blueprint for concluding natural gas trade agreements and regulating relationships between private companies and government authorities regarding the control, production, distribution, and sale of natural gas. In the second part of the chapter, the focus shifts to the development of the natural gas industry in the Soviet Union. In this historical reconstruction, the author demonstrates that significant differences existed between the two sides of the Berlin Wall from the inception of the natural gas industry. In essence, there were “two worlds of gas,” and these differences continued to show in the conflicts in Russian-European natural gas trade in the subsequent decades.

The second chapter, *The Beginnings of the Gas Bridge*, focuses on the beginnings of natural gas trade between the Soviet Union, Austria and West Germany, marking them as crucial turning points for establishing the “gas bridge.” The author provides a brief background of these negotiations and offers a concise overview of the development of West Siberian natural gas fields. Additionally, the chapter discusses the implementation of a new foreign policy course in West Germany, known as the *Ostpolitik*, under Chancellor Willy Brandt. Gustafson emphasizes that *Ostpolitik* provided the overarching political framework for establishing the “gas bridge” and continued to be relevant even after the reunification of Germany and the dissolution of the Soviet Union.

The third chapter, *From Optimism to Anxiety*, portrays the crisis of the hydrocarbon or industrial society caused by the oil shocks of 1973–1974 and 1979, focusing on the “revolutionary” economic and political changes that occurred during this period. Within this context, Gustafson attaches particular importance to the transition to nuclear energy, as well as the rise of anti-nuclear movements in France and Germany, which became associated with the environmental movement. The author also compares the development of nuclear energy in France and Germany. Analyzing the reasons that led to the abandonment of nuclear projects in Germany, he concludes that it created an energy vacuum that had not been completely filled at the time of writing. Behind these processes, Gustafson examines the increase in the use of natural gas, noting that it continued to make strides in the energy structure of European countries due to oil crises.

The fourth chapter, *Norway and the Rise of the North Sea*, provides a chronological account of the development of the Norwegian natural gas industry in the North Sea. The author explains Norway’s success with its unique combination of state socialism and the private sector, along with a significant contribution from experts at major international companies. Additionally, the chapter offers a brief comparison between the Soviet and Norwegian natural gas industries, drawing parallels with present-day Russia. The general conclusion is that Norway’s system of state capitalism was more successful than Russia’s, but Russia has its advantages, particularly its already-developed Siberian reserves and transition to a European export model. On the other hand, Norway must focus on exploration in the inaccessible Barents Sea amid a growing green movement and increasing societal divisions.

In the fifth chapter, titled *Soviet Gas – The Last Hurrah*, Gustafson provides an overview of the development of the Soviet gas industry during the 1970s and 1980s. The focus is on analyzing the institutional development and the relationships among the top-ranking Soviet leaders who shaped the country’s economic policies. The chapter also discusses the relationship between Leonid Brezhnev and Alexei Kosygin, as well as the Minister of the Gas Industry, Alexei Kortunov, and the rest of the Soviet leadership. Gustafson tries to identify the external and

internal factors that influenced the central position given to natural gas in Soviet economic policy in the early 1980s, making it the last successful industrial endeavor of the Soviet Union.

In the sixth chapter, titled *Crossing the Channel – The Neoliberal Tide Reaches Brussels*, the author concludes the section on the historical development of the natural gas industry and begins his analysis of the impact of the “neoliberal revolution” on changes in the European economy. The author’s goal in this chapter is to examine the transmission of neoliberal economic ideas from the Anglo-American economic-political sphere through Brussels to the entire European continent. This shift is situated in the period of new euro-enthusiasms, the rise of federalist ideas about a political union, and the formation of a single European market. As the key transmitter of these ideas, Gustafson identifies British bureaucrats and diplomats who, through their work and influence in the institutions of the European Economic Community and later the European Union, primarily the European Commission, significantly influenced the creation of a single European market based on neoliberal principles of competition.

The seventh chapter, titled *Brussels - Marching to Market*, explores the implementation of neoliberal ideas in the creation of a single European market, with a particular focus on the activities of the European Commission and its attempts to implement these ideas in the European natural gas market. Through this analysis, Gustafson explains the moves of key European institutions and personalities that aimed to liberalize the gas market of the European Union through Brussels-based bodies. However, he also discusses the actions of member states and national industries that successfully resisted these efforts during the 1990s and 2000s. The author presents the conflict between two principles in the gas industry: the traditional approach based on long-term contracts and pre-determined prices, embodied in the “Groningen Model”, and the new neoliberal principle that introduced elements of an open and diversified market. In the end, he briefly examines the emergence of neoliberal ideas in Russia and analyzes how they were applied to the reformed Gazprom.

Chapter 8, titled *The Battle for Germany*, discusses the processes of gas market liberalization in Germany. Gustafson first highlights the significance of Germany as the largest consumer and conduit of imported natural gas, reflecting its economic importance for all of Europe. As a result, Germany became the main battleground for conflicts about the introduction of new regulatory and business models promoted by the European Commission. In this context, the author provides an overview of the “traditional” structure of the German gas industry and its initial connections with the Russian gas supplier Gazprom, emphasizing that the Russian-German relations were crucial for the stability of the “gas bridge” between Europe and Russia. He concludes that the “battle” fought by the European Commission in Germany was successful, leading to the complete liberalization of

the German gas market by 2010. However, the author adds that this “battle” is now spreading to Eastern Europe due to the inclusion of new member states, and in their case, Russia can no longer remain a silent observer as it had been in Germany.

In the ninth chapter, titled *Gazprom Survives and Gets Away*, Gustafson presents an overview of the transformation of the Soviet Ministry of the Gas Industry into the largest Russian energy corporation, Gazprom. This analysis spans from 1989 until Vladimir Putin’s rise to power and includes a detailed account of the establishment of the new company, its relationship with the state apparatus, the struggle to maintain a monopoly in the gas industry, and profiles of the individuals who facilitated these developments. The author concludes the chapter by noting that, in the 1990s, Russia was preoccupied with building a new post-Soviet economy based on natural gas, while European countries were undergoing the process of gas industry liberalization. The deep differences that emerged in this period would later become one of the causes of future conflict.

In the tenth chapter, *Gazprom under Pressure*, Gustafson continues his analysis of the Russian natural gas industry, focusing on Gazprom from 2000 onwards. Specifically, he examines the main processes that affected Gazprom under the leadership of Alexey Miller due to Vladimir Putin’s efforts to re-centralize the gas giant. Additionally, the author identifies three main challenges for Gazprom: the acquisition of new gas fields in the Yamal-Nenets Autonomous Okrug, the impact of gas industry liberalization in Europe, and the development of the liquefied natural gas (LNG) and shale gas industries. Through this analysis, the author explains the different approaches within Gazprom, broadly dividing them into traditional and progressive streams. Ultimately, he emphasizes that the greatest challenge lies in the LNG industry and the shale gas revolution in the United States, concluding that the future of the “gas bridge” will largely depend on the conflict between Russian “pipeline” gas and American LNG.

In the eleventh chapter, titled *Russia and Ukraine – Conflict and Collusion*, Gustafson delves into the dynamics of the natural gas sector in Ukraine and Germany, which he identifies as crucial for the survival of the “gas bridge.” This chapter aims to analyze the overall Russia-Ukraine relations in the natural gas sphere from the dissolution of the Soviet Union to 2019. The thirty-year period is divided into three segments, and the author chronologically examines key processes that have shaped these relations. The analyzed processes include the transition from barter arrangements to commercial principles in natural gas trade, the depletion of Soviet-era natural gas reserves and subsequent recovery in the late 2000s, Russia’s efforts to abandon subsidized prices for gas sales in Ukraine and other European countries, political tensions arising from Russia’s desire to strengthen its sphere of influence in the post-Soviet space, the initiation of gas market liberalization in Ukraine, and Russia’s aspiration to build new gas pipelines to bypass transit through Ukraine. Tracing these processes, the author analyzes the

complex issues that have shaped the relations between the two countries over several decades. Particular attention is paid to the geopolitical shocks of the conflicts in Crimea and Eastern Ukraine, which have led to political animosity in the current relations between the two nations and, consequently, the future of the “gas bridge.”

In the twelfth chapter, *Russian-German Gas Relations*, Gustafson presents an overview of the development of relations between Russia and Germany in the natural gas sector from the dissolution of the Soviet Union and the reunification of Germany to 2019. The thirty-year period is divided into two stages: the first spans from the early 1990s to 2005, and the second from 2005 to the time of writing. Analyzing the first period, the author concludes that *Ostpolitik* continues to serve as a platform for political-economic agreements, characterizing the relations between Russia and Germany as a strategic partnership. This strategic partnership is also reflected in gas cooperation, particularly evident in Gazprom’s entry into the German gas market and significant German investments in Russia’s natural gas industry. However, the second period is marked by changes in those relations brought on by various geopolitical and economic factors. The author identifies the evolution of Russia’s foreign policy and the expansion of its sphere of interest in the post-Soviet space, the process of European Union enlargement in Eastern Europe, and the spread of the neoliberal market model as the main factors shaping the new economic and geopolitical paradigm in Russian-German gas relations. *Ostpolitik* is no longer the fundamental platform but a political burden; Brussels, alongside Berlin, emerges as an important factor in economic relations with Russia. The author illustrates these processes through the example of agreements related to the construction and commissioning of the Nord Stream 2 natural gas pipeline, for which a final agreement had not been reached at the time of writing. In conclusion, the author anticipates that security concerns regarding Russian-German cooperation in the natural gas sector will continue to grow. It remains to be seen whether geopolitical or commercial concerns will prevail in the relations between the two countries. The decision-making lever is still in German hands.

In the final thematic chapter, titled *Battle Joined, War Averted*, Gustafson provides a brief overview of the investigation conducted by the Directorate-General for Competition of the European Commission against Gazprom since 2011. The investigation was focused on the alleged violations of competition rules in Eastern European countries. Gustafson states that this investigation represents the culmination of the efforts since the 1980s to create a unified European energy market based on neoliberal competition laws, which now also apply in Eastern European states. However, he concludes that, since 2015, Gazprom has shown an incredible level of flexibility, which resulted in reaching an agreement with the Directorate-General in 2018. This agreement, as of the time of writing, encourages the

possibility of a gas dialogue between the European Union and Russia, suggesting that the “gas bridge” has successfully withstood all challenges.

In the *Conclusion – The Future of the Gas Bridge*, Gustafson provides a brief overview of the entire research. Summarizing earlier conclusions, Gustafson acknowledges that the “gas bridge” has successfully withstood all challenges, but he also raises the question of whether it can survive new ones. He explores two possibilities based on the common economic interest of European states, geopolitical conflicts, Russia’s export strategy, Ukrainian transit, and the increasing popularity of green ideologies. However, in both cases, the author seems optimistic about the survival of the “gas bridge,” with reduced trade being the most adverse consequence of these factors. Ultimately, he concludes that, despite many changes and the deepening geopolitical conflicts between Russia and the rest of Europe, the gas trade has endured, and the “gas bridge” has survived as a shared interest that has successfully adapted to political, ideological, and economic changes.

In the end, let us briefly consider the scientific value of Gustafson’s work. Namely, the book *The Bridge – Natural Gas in a Redivided Europe* represents a comprehensive chronicle and analysis of Russian-European gas cooperation, starting from the late 1960s and with the signing of the first agreements between the Soviet Union and Western European countries. Considering the scope of this cooperation, it can be concluded that, during the Cold War period, it represented a unique form of integration of the European continent, in stark contrast to the political-ideological division that characterized the Cold War order. For this reason, Gustafson’s work represents mandatory reading for all researchers interested in the energy history of Europe. On the other hand, a significant question mark hovers above the scientific value of this book in its assessments of the existing energy relations in Europe because many of Gustafson’s predictions did not materialize because of the war in Ukraine. Namely, *The Bridge* also represents a notable contribution to the research of contemporary energy and geopolitical processes as it provides a detailed analysis of the main trends in Russian and European gas policies in the past two decades, defining key differences and identifying potential causes of conflicts that result from them. *The Bridge* also serves as an indispensable starting point for future research into modern European energy policy and cooperation.